

(ה) הנהגות החכם

פרק ה

כשם שהחכם ניכר בחכמתו ובעויותיו והוא מובדל בהם משאר העם, כך צריך שיהיה ניכר במעשיו, במאכלו ובמשקו ובבעילתו ובעשיית צרכיו ובדיבורו ובהילוכו ובמלבושו ובכלכלו דבריו ובמשאו ובמתנו, ויהיו כל המעשים האלו נאים ומתוקנים ביותר²².

כיצד? תלמיד חכם לא יהיה גרגרן²³, אלא אוכל מאכל הראוי להברות גופו; ולא יאכל ממנו אכילה גסה; ולא יהא רודף למלאת בטנו כאלו שמתמלאין ממאכל ומשתה עד שתפח כריסם, ועליהם מפורש בקבלה (מלאכי ב,ג): "וְזִרְיָתִי פָּרַשׁ עַל פְּנֵיכֶם" - אמרו חכמים (שבת קנא,ב): אלו בני אדם שאוכלין ושותין ועושין כל ימיהם כחגים. והם האומרים (ישעיהו כב,יג): "אֶכּוֹל וְשָׂתוּ כִּי מִחֵר נְמוֹת", וזהו מאכל הרשעים. ושולחנות אלו הם שגינה הכתוב ואמר (שם כח,ח): "כִּי כָּל שְׁלֻחָנוֹת מְלָאוּ קִיא צָאָה בְּלִי מְקוֹם". אבל החכם אינו אוכל אלא תבשיל אחד או שניים ואוכל ממנו כדי חייו ודויו, הוא שאמר שלמה (משלי יג,כה): "צַדִּיק אֲכַל לְשֶׁבַע נֶפֶשׁוֹ".

כשהחכם אוכל מעט זה הראוי לו, לא יאכלנו אלא בביתו על שולחנו, ולא יאכל בחנות ולא בשוק אלא מפני צורך גדול, כדי שלא יתגנה בפני הבריות. ולא יאכל אצל עמי הארץ ולא על אותן השולחנות המלאים קיא צואה. ולא ירבה סעודותיו בכל מקום ואפילו עם החכמים. ולא יאכל בסעודות שיש בהן קיבוץ הרבה. ואין ראוי לו לאכול אלא בסעודה של מצווה בלבד כגון סעודת אירוסין ונישואין, והוא שיהיה תלמיד חכם שנשא בת תלמיד חכם, והצדיקים והחסידים הראשונים לא אכלו מסעודה שאינה שלהן.

כשהחכם שותה יין, אינו שותה אלא כדי לשרות אכילה שבמעיו, וכל המשתכר הרי זה חוטא ומגונה ומפסיד חכמתו. ואם נשתכר בפני עמי הארץ - הרי זה חילל את

הערות - ילמד ענוים דרכו

22 אין הכוונה כאן שיהיה ניכר במעשיו בגלל מידותיו המתוקנות, שפשוט שתיקון המידות מתבטא במעשים. אלא הכוונה שמלבד החובה שהיו בחכם המעלות השכליות (ובכללן ידיעת דרכי ה') ומעלות המידות כנ"ל, הוא צריך לנהוג במנהגי דרך ארץ. למשל, יתכן שמצד המידות המתוקנות אין בעיה לקחת ראשון מהצלחת המרכזית, אם אכילתו בינונית בין התאוה לפרישות. אך מצד הראייה החברתית זה נראה כהתנהגות שלילית. ויש לכך שתי השלכות: א. מעשיו עלולים לחלל את השם ולהרחיק את עמי הארץ מהרצון להתעלות למעלת החכם; ב. הוא עלול להינזק בחיי המעשה כשלא יתחשב בהנהגת דרך ארץ (למשל אם ישא אשה לפני שיש לו פרנסה ודירה). ובעומק, ההתנהגות בדרך ארץ נובעת מההכרה שבכל עת הוא עומד לפני מלך, וראוי שיתנהג כך, כפי שיובא עוד לקמן.

23 עיין שו"ע או"ח סי' קע, שהביא להלכה הרבה מדיני דרך ארץ בסעודה.

מסלול 1: יום ה, יט באלול	מסלול 3: יום ג, כא באלול
מסלול 2: יום א, כא באלול	מסלול 4: יום ה, כא באלול

השם. ואסור לשתות יין בצהרים ואפילו מעט, אלא אם היה בכלל האכילה, שהשתייה שהיא בכלל האכילה אינה משכרת, ואין נזהרין אלא מיין שלאחר המזון.

אף על פי שאשתו של אדם מותרת לו תמיד²⁴, ראוי לו לתלמיד חכם שינהיג עצמו בקדושה ולא יהא מצוי אצל אשתו כתרנגול²⁵, אלא מלילי שבת ללילי שבת אם יש בו כוח, וכשהוא מספר עמה²⁶ לא יספר בתחילת הלילה כשהוא שבע ובטנו מלא, ולא בסוף הלילה כשהוא רעב, אלא באמצע הלילה כשיתעכל המזון שבמעיו. ולא יקל בראשו ביותר ולא ינבל את פיו בדברי הבאי ואפילו בינו לבינה, הרי הוא אומר בקבלה (עמוס ד, יג): "מְגִיד לְאָדָם מַה שָׁחוּ", אמרו חכמים (חגיגה ה, ב): "אפילו שיחה קלה שבין אדם לאשתו עתיד ליתן עליה את הדין". ולא יהיו שניהם לא שכורים ולא עצלנים ולא עצבנים, ולא אחד מהן, ולא תהיה ישנה, ולא יאנוס אותה והיא אינה רוצה אלא ברצון שניהם ובשמחתם, יספר וישחק מעט עמה כדי שתתישב נפשה ויבעול בבושה ולא בעזות ויפרוש מיד.

כל הנוהג מנהג זה לא די לו שקידש נפשו וטהר עצמו ותיקן דעותיו, אלא שאם היו לו בנים - יהיו נאים וביישינים ראויין לחכמה ולחסידות. וכל הנוהג במנהגות שאר העם ההולכים בחושך - יהיו לו בנים כמו אותם העם²⁷.

צניעות גדולה נוהגים תלמידי חכמים בעצמן²⁸, לא יתבזו ולא יתגלו ראשן ולא גופן.

הערות - ילמד ענויים דרכו

- 24 עיין הל' איסורי ביאה כא, ט.
- 25 זה היה הטעם לתקנת עזרא על הטבילה - ברכות כב, א.
- 26 לשון הגמרא בנדרים כ, א והיא לשון נקייה לתשמיש. ונראה שרמזו התשמיש בלשון "סיפור" מפני שחלק ניכר ממנו הוא בהתקשרות הנפשית של הזוג על ידי דיבור. ועיין בברכות סב, א במעשה רב כהנא ורב.
- 27 עיין נדרים כ, א; רמב"ן באיגרת הקודש פרק א; ראשית חכמה, שער הקדושה, פרק טז; אוה"ח הקדוש בראשית מט, ג (בביאור הטעם שראובן לא נבחר לכהונה); שם לויקרא, יב, ב; שם יט, ל; מידות הראי"ה, אמונה, א; וזהר חדש, פרשת בראשית מאמר "תוצא הארץ נפש חיה". וז"ל הרב קוק באורות הקודש ג, סט: "יכולים אנו להמשיך נשמות גדולות בעולם שיהיה להן רצון אדיר וכוח גדול להביא גאולה לעולם, להסיר את כל האפלוליות שבחיים ולנצח את כל החולשות שבהם. והכל תלוי ברצון שלנו, בהחפץ להתעלות למרומי קודש העליון, בדרישה קבועה ומקורית, בקידוש איתן של בשר ורוח, בהתדמות לאלוהים על ידי הליכה בדרכיו".
- 28 כפי שניכר ברמב"ם כאן ובהלכה הקודמת, צניעות החכם אינה נובעת רק מעניין של התנהגות חברתית נאותה, שהרי הוא דורש צניעות גם בעת שאין עמו אדם. אלא עניין הצניעות נובע מהתודעה שהקב"ה נוכח עמו תמיד, כדבריו במו"נ ג, נב: "אין ישיבתו של אדם, תנועותיו ועשיותיו שעה שהוא לבדו בביתו כשישבתו, תנועותיו ועשיותיו שעה שהוא לפני מלך גדול. ואין דיבורו ועליותו שעה שהוא בין בני ביתו וקורביו משפחתו כדיבורו במושב המלך. לכן הבורח בשלמות האנושית ושיהיה איש האלהים באמת, ישים אל לבו ויִדַע שהמלך הגדול האופף אותו, הצמוד אליו תמיד, גדול מכל פרט שהוא מבני האדם, אפילו יהיה זה דוד ושלמה... הבן זאת אפוא מאוד ודע שכאשר השלמים מבינים אותו, נוצרים להם יראה, ענווה, פחד מן האל, הישמרות ובושה מפניו יתעלה

מסלול 1: יום ה, יט באלול	מסלול 3: יום ג, כא באלול
מסלול 2: יום א, כא באלול	מסלול 4: יום ה, כא באלול

ואפילו בשעה שיכנס לבית הכיסא יהא צנוע ולא יגלה בגדיו עד שישב. ולא יקנח בימין, ויתרחק מכל אדם, ויכנס חדר לפנים מחדר מערה לפנים מן המערה ונפנה, ואם נפנה אחורי הגדר יתרחק כדי שלא ישמע חברו קולו אם נתעטש, ואם נפנה בבקעה ירחיק כדי שלא יראה חברו פירועו, ולא ידבר כשהוא נפנה אפילו לצורך גדול. וכדרך שנוהג צניעות ביום בבית הכיסא כך נוהג בלילה. ולעולם ילמד אדם עצמו להפנות שחרית וערבית בלבד כדי שלא יתרחק.

תלמיד חכם לא יהא צועק וצווח בשעת דיבורו כבהמות וחיות, ולא יגביה קולו ביותר אלא דיבורו בנחת עם כל הבריות. וכשידבר בנחת יזהר שלא יתרחק עד שיראה כדברי גסי הרוח. ומקדים שלום לכל האדם כדי שתהא רוחן נוחה הימנו. ודן את כל האדם לכף זכות, מספר בשבח חברו ולא בגנותו כלל, אוהב שלום ורודף שלום, אם רואה שדבריו מועילים ונשמעים - אומר, ואם לאו - שותק. כיצד? לא ירצה חברו בשעת כעסו, ולא ישאל לו על נדרו בשעה שנדר עד שתתקרב דעתו וינוח, ולא ינחמנו בשעה שמתו מוטל לפניו מפני שהוא בהול עד שיקברהו, וכן כל כיוצא באלו, ולא יראֶה לחברו בשעת קלקלתו אלא יעלים עיניו ממנו, ולא ישנה בדיבורו, ולא יוסיף ולא יגרע אלא בדברי שלום וכיוצא בהן. כללו של דבר: אינו מדבר אלא בדברי חכמה או בגמילות חסדים וכיוצא בהן, ולא יספר עם אשה בשוק ואפילו היא אשתו או אחותו או בתו.

לא ילך תלמיד חכם בקומה זקופה וגרון נטוי, כעניין שנאמר (ישעיהו ג, טז): "וַתִּלְכְּנָה נְטוּיוֹת גְּרוֹן וּמְשַׁקְרוֹת עֵינַיִם", ולא יהלך עקב בצד גודל בנחת כמו הנשים וגסי הרוח, כעניין שנאמר (שם): "הֲלוֹךְ וְטָפַף תִּלְכְּנָה וּבְרָגְלֵיהֶם תַּעֲפֹסְנָה", ולא ירוץ ברשות הרבים כמנהג משוגעים, ולא יכפוף קומתו כבעלי חטוּטרת, אלא מסתכל למטה כמו שהוא עומד בתפילה, ומהלך בשוק כאדם שהוא טרוד בעסקיו. גם ממהלכו של אדם ניכר אם חכם ובעל דעה הוא או שוטה וסכל, וכן אמר שלמה בחכמתו (קהלת י, ג): "וְגַם בְּדַרְךְ כְּשֶׁסָּכַל הֵלֵךְ לְבוֹ חֶסֶר וְאָמַר לְכָל סָכַל הוּא", הוא מודיע לכל על עצמו שהוא סכל.

מלבוש תלמיד חכם מלבוש נאה ונקי, ואסור לו שימצא בכגדו כתם או שמנונית וכיוצא בהן, ולא ילבש לא מלבוש מלכים כגון בגדי זהב וארגמן שהכל מסתכלין בהן, ולא מלבוש עניים שהוא מבזה את לובשיו אלא בגדים בינונים נאים. ולא יהא בשרו

הערות - ילמד ענוים דרכו

בדרכים אמיתיות, לא דמיוניות, הגורמים להם (לנהוג) בצנעה בנשיהם ובבית הכסא כמו שהם (נהגים) בפומבי בשאר בני אדם, כמו שאתה מוצא שנהגו חכמינו המפורסמים בנשיהם: 'מגלה טפח ומכסה טפח'. הם גם אמרו: 'אי זה הוא צנוע? כל הנפנה בלילה כדרך שנפנה ביום'. כן יודע אתה שהם אסרו הילוך בקומה זקופה משום: 'מלא כל הארץ כבודי', כדי שישתמש בכל אלה הדבר אותו ציינתי לך. והוא שאנו תמיד לפניו יתעלה, הולכים ובאים בנוכחות שכינתו. גדולי החכמים ז"ל היו סולדים מלגלות את ראשיהם כי השכינה אופפת את האדם..."

מסלול 1: יום ה, יט באלול	מסלול 3: יום ג, כא באלול
מסלול 2: יום א, כא באלול	מסלול 4: יום ה, כא באלול

נראה מתחת מדיו כמו בגדי הפשתן הקלים ביותר שעושים במצרים, ולא יהיו בגדיו סחובין על הארץ כמו בגדי גסי הרוח אלא עד עקבו ובית יד שלו עד ראשי אצבעותיו, ולא ישלשל טליתו מפני שנראה כגסות הרוח אלא בשבת בלבד אם אין לו להחליף, ולא ינעל מנעלים מטולאים טלאי על גבי טלאי בימות החמה, אבל בימות הגשמים מותר אם היה עני.

לא יצא מבושם לשוק ולא בכגדים מבושמים ולא ישים בושם בשערו, אבל אם משח בשרו בבושם כדי להעביר את הזוהמא מותר. וכן לא יצא יחידי בלילה, אלא אם כן היה לו זמן קבוע לצאת בו לתלמודו, כל אלו מפני החשד.

תלמיד חכם מכלכל דבריו במשפט, אוכל ושותה וזן את אנשי ביתו כפי ממונו והצלחתו, ולא יטריח על עצמו יותר מדי. ציוו חכמים בדרך ארץ שלא יאכל אדם בשר אלא לתיאבון, שנאמר (דברים יב, כ): "כִּי תֵאָדָה נִפְשֶׁךָ לֶאֱכֹל בֶּשֶׂר", דיו לבריא לאכול בשר מערב שבת לערב שבת. ואם היה עשיר כדי לאכול בשר בכל יום - אוכל, ציוו חכמים ואמרו (חולין פד, ב): "לעולם יאכל אדם פחות מן הראוי לו לפי ממונו, וילבש כראוי לו, ויכבד אשתו ובניו יותר מן הראוי לו".

דרך בעלי דעה שיקבע לו אדם מלאכה המפרנסת אותו תחילה, ואחר כך יקנה בית דירה, ואחר כך ישא אשה, שנאמר (דברים כ, ה-ז)²⁹: "מִי הָאִישׁ אֲשֶׁר נָטַע כֶּרֶם וְלֹא חָלְלוֹ, מִי הָאִישׁ אֲשֶׁר בָּנָה בַּיִת חֹדֶשׁ וְלֹא חֲנָכוֹ, מִי הָאִישׁ אֲשֶׁר אָרַשׁ אִשָּׁה וְלֹא לָקַחָהּ", אבל הטיפשין מתחילין לישא אשה ואחר כך אם תמצא ידו יקנה בית ואחר כך בסוף ימיו יחזור לבקש אומנות או יתפרנס מן הצדקה. וכן הוא אומר בקללות (שם כח, ל): "אִשָּׁה תֵאָרֶשׁ... בַּיִת תִּבְנֶה... כֶּרֶם תִּטַּע", כלומר יהיו מעשיך הפוכין כדי שלא תצליח את דרכיך, ובברכה הוא אומר (ש"א יח, יד): "וַיְהִי דוֹד לְכָל דָּרְכוֹ מִשְׁפִּיל וְהוּא עֲמוֹ".

הערות - ילמד ענוים דרכו

29 אין זה הסדר שם בפרשה, אלא בית-כרם-אשה. וז"ל יד פשוטה שם: "הכל תמהים על רבנו שנינה סדר הכתובים והקדים כרם לבית. יש מתרצים שלכך הביא רבנו את הכתובים שבקללות להוכיח שהסדר הנכון הוא הפך זה שבקללות, והברייתא דסוטה עיקר ההדגש בה הוא על כך שלישא אשה הוא אחרון לכל המעשים. במעשה רוקח הביא בשם הר"י אדרבי ז"ל לתרץ באופן אחר. הביא רבנו גם המשך הכתובים 'אשר נטע כרם ולא חללו', 'אשר בנה בית חדש ולא חנכו', ולמה? אלא כוונתו שחילול הכרם וחנוכת הבית וכניסת האשה חלים כאחת. נמצא שבאמת ניטע הכרם מכבר שלוש שנים, והבית מן הסתם הוחל בבנייתו אחר כך שהרי סתם בית נבנה בזמן קצר, ועכשיו ישא אשה. וזהו הסדר הנכון". ולענ"ד הטעם אחר, שהרי חוסר ההתאמה כבר נמצא בפסוקים, בין פרשת כי תצא לפרשת כי תבוא. ועל כך בא הרמב"ם ושינה מסדר התורה שבפרשת כי תצא, לומר שאין הסדר חשוב אלא העיקר שיעשה דבריו בהשכל באופן שלא יצטרך לבריות. על כן יש תקופות שראוי להקדים בית לפרנסה, כסדר הפסוקים בכי תצא, ויש תקופות שיש להקדים פרנסה לבית, כפי שכתב הרמב"ם. משום כך, בימינו, שכדי להגיע לפרנסה ראויה יש ללמוד שנים אחדות, וכן כדי להשיג דירה יש לעבוד שנים רבות, ברור שאין להמתין אלא ישא אשה תחילה וילמד ויתפרנס עד שישגי דירה משלו. זה הכלל: "ישים מגמתו להצליח נכסיו".

מסלול 1: יום ה, יט באלול
מסלול 2: יום א, כא באלול
מסלול 3: יום ג, כא באלול
מסלול 4: יום ה, כא באלול

ואסור לו לאדם להפקיר או להקדיש כל נכסיו ויטריח על הבריות³⁰, ולא ימכור שדה ויקנה בית ולא בית ויקנה מטלטלין או יעשה סחורה בדמי ביתו, אבל מוכר הוא מטלטלין וקונה שדה. כללו של דבר: ישים מגמתו להצליח נכסיו ולהחליף הכלה בקיים, ולא תהיה כוונתו ליהנות מעט לפי שעה או ליהנות מעט ויפסיד הרבה.

משאו ומתנו של תלמיד חכם באמת ובאמונה, אומר על לאו לאו ועל הן הן, מדקדק על עצמו בחשבון ונותן ומוותר לאחרים כשייקח מהן ולא ידקדק עליהן, ונותן דמי המקח לאלתר ואינו נעשה לא ערב ולא קבלן ולא יבא בהרשאה, (אינו) מחייב עצמו בדברי מקח וממכר במקום שלא חייבה אותו תורה, כדי שיעמוד בדבורו ולא ישנהו, ואם נתחייבו לו אחרים בדין מאריך ומוחל להן ומלווה וחונן, ולא ירד לתוך אומנות חברו, ולא יצר לאדם לעולם בחייו, כללו של דבר יהיה מן הנרדפים ולא מן הרודפים מן הנעלבים ולא מן העולבים, ואדם שעושה כל המעשים האלו וכיוצא בהן, עליו הכתוב אומר (ישעיהו מט, ג): "וַיֹּאמֶר לִי עַבְדִּי אֲתָהּ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר בָּךְ אֶתְפָּאֵר"³¹.

שאלות מנחות:

- ♦ האם הלכות דרך ארץ הן הבסיס למצוות, חלק מהמצוות עצמן או תכלית המצוות?
- ♦ מדוע הנהגות אלו קשורות ל"חכם"?

הערות - ילמד ענוים דרכו

30 ז"ל בסוף הל' ערכין וחרמין: "לעולם לא יקדיש אדם ולא יחריש כל נכסיו, והעושה כן עובר על דעת הכתוב, שהרי הוא אומר: 'מכל אשר לו' - ולא כל אשר לו, כמו שביארו חכמים. ואין זו חסידות אלא שטות, שהרי הוא מאבד כל ממונו ויצטרך לבריות, ואין מרחמין עליו, ובזה וכיוצא בו אמרו חכמים: חסיד שוטה מכלל מבלי עולם. אלא כל המפור ממונו במצוות אל יפזר יותר מחומש, ויהיה כמו שציוו נביאים: 'מכלכל דבריו במשפט' בין בדברי תורה בין בדברי עולם. אפילו בקרבנות שאדם חייב בהן - הרי חסה תורה על הממון ואמרה שיביא כפי מסת ידו, קל וחומר לדברים שלא נתחייב בהן אלא מחמת נדרו שלא ינדור אלא כראוי לו, שנאמר: 'איש כמתנת ידו כברכת ה' אלוהיך אשר נתן לך'".

31 רמב"ם הל' יסודי התורה ה, יא: "ויש דברים אחרים שהן בכלל חילול השם, והוא שיעשה אותם אדם גדול בתורה ומפורסם בחסידות דברים שהבריות מרננים אחריהם בשבילם, ואף על פי שאינן עבירות הרי זה חילול את השם. כגון שלקח ואינו נותן דמי המקח לאלתר, והוא שיש לו ונמצאו המוכרים תובעין והוא מקיפן, או שירבה בשחוק או באכילה ושתיה אצל עמי הארץ וכיניהן, או שדבורו עם הבריות אינו בנחת ואינו מקבלן בסבר פנים יפות אלא בעל קטטה וכעס, וכיוצא בדברים האלו, הכל לפי גדלו של חכם צריך שידקדק על עצמו ויעשה לפנים משורת הדין. וכן אם דקדק החכם על עצמו והיה דבורו בנחת עם הבריות ודעתו מעורבת עמהם ומקבלם בסבר פנים יפות ונעלב מהם ואינו עולבם, מכבד להן ואפילו למקילין לו, ונושא ונותן באמונה, ולא ירבה באריחות עמי הארץ וישיבתן, ולא יראה תמיד אלא עוסק בתורה עטוף בציצית מוכתר בתפילין ועושה בכל מעשיו לפנים משורת הדין, והוא שלא יתרחק הרבה ולא ישתומם, עד שימצאו הכל מקלסין אותו ואוהבים אותו ומתאוים למעשיו הרי זה קידש את ה'. ועליו הכתוב אומר: 'ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר'".

מסלול 1: יום ה, יט באלול
מסלול 2: יום א, כא באלול
מסלול 3: יום ג, כא באלול
מסלול 4: יום ה, כא באלול